

ANADOLU'DA AHİLİK VE BUNUN KURUCUSU

AHİ EVREN

NEŞET ÇAĞATAY

GİRİŞ:

XIII. yüzyıl başlarında Anadolu'da kurulan Ahi örgütü, yaygın ve etkin bir sosyo-ekonomik kurum olarak son 40-50 yıldır yerli ve yabancı yazarların ilgisini çekti.

Bu kurum, kuruluşundan, gedik haline dönüştüğü 1727 yılına dek geçen beşyüz yıldan çok bir süre, Anadolu halkının sanat, ekonomi ve sosyal düzenine yön vermiştir.

Bu bölgedeki toplumun sosyal ve ekonomik yapısında böylesine köklü ve etkin bir rol oynamış bulunan bu örgütün kökenlerini arayanlar, ad ve biçim benzerliklerine bakarak onu, Arap fütüvvetçiliğinin bir kopyası, X. yüzyıl sonlarına doğru Basra'da kurulan İhvan üs-Safa'nın ve benzeri kuruluşların uzantısı saymışlardır. Bu konu üzerinde biraz daha ciddi duran Franz Taeschner gibi araştırmacılar Ahiliğin, İran'dan alınma olduğunu yazmışlardır.

Bugüne dek pek duruluğa kavuşmamış bulunan bu konuyu biraz aydınlatmak için şu başlıklar üzerinde durmak istiyoruz:

I- Ahilik ve onun Anadolu halkının sosyo-ekonomik yapısında oynadığı rol.

II- Ahiliğin kökenleri: A- Fütüvvetle ilgisi, B- İran kökenli oluşu iddiaları.

III- Anadolu'da Ahiliği kuran Ahi Evren'in yaşamı ve kişiliği.

I

AHİLİK VE ONUN ANADOLU HALKININ SOSYO-EKONOMİK YAPISINDA OYNADIĞI ROL

XIII. yüzyılın başlarına dek Anadolu'da sanat ve ticaretin büyük bir bölümü, yerli gayr-i müslim halkın elinde idi. Askerî güç üstünlüğüne dayanarak yönetimi elinde tutan Türklerin, bu durumlarını koruyup

sürdürebilmeleri için ekonomik dengeyi de sağlamaları, bu alanda da etkili olmaları gerekli idi.

Bunun için, önce sanat ve ticareti geliştirmeleri, bu alanda kalite ve fiyat kontrolünü etkin olarak sağlamaları gerekirdi.

Türkler 1015 yılındanberi yani daha, Büyük Selçuklu İmparatorluğu kurulmadan önce, Bizanslıların doğu sınırlarında çarpışmışlar, bu tarihten altmış yıl sonra Anadolu'da Konya bölgesine dek gelerek buralarda, Bizanslıların Balkanlar'dan getirip Doğu Anadolu sınırlarına yerleştiği Türk asıllı Avarlarla ve Peçeneklerle ilişki kurup yoğun bir Türk toplumu oluşturmuşlardı.

XI. yüzyıl sonlarında Anadolu'yu ele geçirip buraya yerleşen Türklerin büyük bir çoğunluğu göçebe idi; sanat ve ticaretle ilgili ihtiyaçlarını, o sırada çok yüksek bir oranda Türkleşmiş bulunan İran bölgesinden sağlıyorlardı.

Moğol hükümdarı Cengiz Han'ın (1155-1227), 1220 yıllarında Harezmsah Türklerinin ülkesine saldırması üzerine, o bölge tüccar ve sanatkârlarından oluşan yüzbinlerce Türk halkı batıya yöneldiler. Bir kısmının İran topraklarında kaldığı muhakkak olan bu göçmenlerin büyük bir kısmı da Anadolu'ya yerleşerek ticaret ve sanat alanlarındaki uğraşlarını burada sürdürmeye ve aralarında örgütlenmeye başladılar.

İşte XII. yüzyıl başlarında Hoy şehrinde çıkıp Şam, Bağdat ve Mekke'de dolaştıktan sonra Anadolu'ya gelen Ahi Evren Şeyh Nasirüddin Ebu'l Hakayık Mahmud b. Ahmet el-Hoyî (1172-1262), XI. yüzyıldanberi İran'a yerleşmiş bulunan Türkmenlerdendi.

Ahi Evren 1206 yılında, sonradan kayınpederi olan Evhadüddin Kirmânî ile Anadolu'ya gelip Kayseri'ye yerleşerek debbağlık (dericilik) ve o alanla ilgili sanat dallarını geliştirmeye başlamış 15-20 yıl sonra, yukarıda sözünü ettiğimiz Moğol saldırısı üzerine doğudan Anadolu'ya gelen esnaf, sanatkâr ve tüccarları daha geniş bir örgüt halinde, fütüvvetname denen tüzük kuralları içinde birleştirmiştir.

XIII. yüzyılın ilk yarısı sonlarında Türklerin yerleştiği bütün Anadolu şehir ve kasabalarında, birbirleri ile sıkı yardım ve dayanışma halinde bulunan 32 esnaf ve sanatkâr birliğinden oluşan ve her alanda rol oynayan bir örgüt kuruldu.

1243 yılında Kayseri şehrini kuşatan Moğol ordularına karşı şehrin korunmasında Ahi örgütünün savunmaya katılmaları bunu açıkça gösteriyor (bakınız: İbn-i Bibî ss. 527-531; Ebu'l-Ferec, Ömer Rıza Doğrul çevirisi ss. 542; Osman Turan, Selçuklular zamanında Türkiye ss. 440-441).

Anadolu'da Ahiliği kurup yerleştiren Ahi Evren ve arkadaşları, bu kurumun ahlak kurallarını, İslam ülkelerinde ötedenberi bilinen ve teorik olarak iyi insan olma kurallarını kapsayan "fütüvvetname"lerden aldılar.

Ahlâk, sanat ve konukseverliğin bir bileşimi olan Ahiliğin Anadolu'da kökleşip yayılması şu sonuçları doğurdu: Önce, Anadolu Türklerinin göçebe hayattan yerleşik hayata geçişini hızlandırdı. İkincisi, o zamana dek çoğunlukla yerli gayr-i müslim halkın elinde bulunan sanat ve ticaret hayatına Türklerin katılmasıyla bu alanlarda canlılık belirdi. Üçüncüsü, Türk esnaf ve sanatkârları, aralarında sıkı işbirliği, karşılıklı yardım ilişkileri kurdular, iyi ahlak kurallarını halka yaydılar. Bunu Ahiliğin bir yan kolu ve uzantısı olan "yaren örgütü" aracılığı ile köylere dek göturdüler ki, bunun ayrıntılarını (Bir Türk kurumu olan Ahilik) adlı kitabımızda anlatmış, bu yaren kuruluşunun 40-50 yıl önceye dek sürdüğünü, içinde yaşadığım bir köydeki örneği ile belirtmiştim. (Adı geçen kitap ss. 159-171).

Ahiliğin ve onun bir yan kuruluşu ve uzantısı olan "yaren"örgütünün sağladığı kolaylıklarla, 1100 yıldan çok bir süre doğudan Türk ellerinden gelen Türkler, Anadolu'da yabancılık ve sıkıntı çekmeden rahatlıkla yerleştiler.

Ahi Evren'in kurduğu Ahiliğe, bir meslek, sanat veya ticaretle ilişkisi olmayanlar katılamazlardı. Bu kuruluşun, tekke ve zaviyelerde çöreklenip halka el açarak ve din sömürücülüğü yaparak geçinen asalak tarikatlardan farkı burdadır. Ahi Evren, Anadolu Türküne, alınteri ile geçinme, başı dik, kendine güvençli ve minnetsiz yaşama yeteneği ve alışkanlığı aşılamıştır.

Ahi örgütünün sanatkârlara iş yerinde yamak, çırak, kalfa ve usta hiyerarşisi ile mesleğin incelikleri ve sırları öğretilirken akşamları toplandıkları Ahi konuk ağırlama ve toplantı salonlarında ahlak eğitimi, haftanın belli günlerinde de silah talimleri ve ata binme öğretimi yoluyla askerlik eğitimi yaptırılıyordu.

Kurumun erkek üyelerine "eline, beline, diline sahip ol" prensibi benimsetilip uygulatılırken, işbirliği yaptıkları şüphesiz olan Anadolu kadınlarına "bacıyan-ı Rum" örgütü "eşine, işine, aşına sahip ol" prensibi benimsetiliyordu.

İşte bu yollarda yetişen Türk esnaf ve sanatkârları aralarında güçlü bir dayanışma ve yardımlaşma kurmuş, hem de Türk Silahlı Kuvvetleri askerî yetenek ve beceri ile yetişmiş milis birliğine kavuşmuş oluyordu.

Ahilerin doğudan dalga dalga gelen soydaşlarına konukseverlikle, içtenlikle yardım etmeleri, Anadolu'da Türk yoğunluğunun oluşmasında önemli bir rol oynamıştır. Çünkü güvenliğin, haber alma ve taşıt araçlarının

ilkel ve yetersiz olduğu o çağlarda bu yeni gelen soydaşlarına yiğitlikle ve cömertlikle kucak açmaları, onların karşılaşacakları sıkıntıları büyük ölçüde azaltmış, yeni yurtlarında rahatça yerleşip iş gücü sahibi olmalarını mümkün kılmıştır.

II

AHİLİĞİN KÖKENLERİ

Bu kurumun Sûfilik ve Batınilik ile, İhvan üs-Safa ile, Melamilik ile, Masonlukla ilişkisi bulunduğu hakkında teoriler ortaya atılmışsa da bunlardan ısrarla üzerinde durulana, fütüvvetle ve tasavvufla olan ilişkisidir.

Fütüvvetle ilişkili görenler onun İran'da gelişerek oradan Anadolu'ya geldiğini söylerler.

A) Ahiliğin fütüvvetle ilişkisi konusu:

Encyclopaedia of Islam'ın ikinci Avrupa baskısında "fütüvvet" maddesini yazmış olan Franz Taeschner "fütüvvetin halk arasında yaygın şekli Ahilik" biçimindeki bir başlıktan sonra "Selçuklu Anadoluşunda şehirlerdeki sanatkârlar arasında fütüvvet ilginç bir biçim aldı; çünkü fütüvvet sahibi kişi Ahi adını alıyordu." diyor. Bu görüş ve konunun bu açıdan ele alınması bizce çok yanlıştır. Ahiliğin ahlaki ve terbiyevi ilkelerinin ve bazı kurallarının, tasavvufçuların daha önce geliştirip formüleştirdiği fütüvvetnamelerden alındığı söylenebilir. Ama ne fütüvvetçilik gelişerek Ahilik haline gelmiş, ne de Ahilik, fütüvvetin halk arasındaki yaygın şekli olmuştur. Zaten yiğitlik, cömertlik anlamına gelen fütüvvetçilik de tek bir ulusun malı, icadı değildir. Ta... dört halife devrindenberi İslam dünyasında ahlaklı, yiğit ve eli açık kişiler, toplumun ideal kişileri olarak öğülmekte örnek olarak da Tay Kabilesi'nden Hâtem gösterilmektedir.

Eski mutasavvıflar ve kelimciler, eserlerinde bu vasıfları fütüvvetin temel ilkeleri olarak saymaktadırlar. Yazılarında fütüvveti öven ve onun temel ilkelerine yer veren yazarlar şunlardır: Ahmed b. Hadraveyh (ölümü: 854) bu, aynı zamanda fütüvvet vasıflarını üzerinde toplamış ileri bir kişi olarak gösterilir.

Ebu Abdullah b. Hâris b. Esed el-Muhasibî (yaşamı: 781-857). Cüneyd-i Bağdadî (ölümü: 910). Câhiz (Ebu Osman Amr b. Bahar: ölümü 869), devrinin büyük bir düşün adamı ve mütezile kelimcisidir. "Kitab el-fityan" adlı bir eser yazmış ama bu eser bize kadar gelmemiştir. Kuşeyrî (Abdülkerim b. Hevazin b. Abdülmelik el-Kuşeyrî: 986-1072) onun "Risale-i Kuşeyriye" adlı eseri, tasavvuf ve fütüvvet kuralları bakımından çok önemlidir. Unsur el-Meâlî Keykâvus (ölümü: 1080'den sonra). Bunun "Kabusname" adlı eseri de fütüvvet kuralları bakımından çok önemlidir.

Suhraverdi (Şehabüddin Ebu Hafs Amr b. Abdullah el-Suhraverdi: 1145-1234). Bunun, "Avarif el-Maarif" adında tasavvufa ait meşhur bir eseri ile iki fütüvvetnamesi vardır. (Bunlar hakkında geniş bilgi için bizim "Bir Türk Kurumu olan Ahilik" adlı kitabımıza bakınız).

Suhraverdi, Mevlana Celaleddin Rûmî ile onun Belh'ten Anadolu'ya gelirken uğradığı Bağdat'da ve Alaeddin Keykubad'a, Abbâsî halifesi Nasır Lidinillah'ın elçisi olarak yollandığı Konya'ya gelişinde olmak üzere iki kez görüşmüştür.

Hüseyn Vaiz Kâşifi (ölümü: 1505) bu, Herat'lıdır ve "Ahlak-ı muhsini" "Envar-ı Süheylî ve "fütüvvetname-i Sultani" adlı eserleri vardır.

İslam âleminde fütüvvetten ve fütüvvet ehlinin güzel vasıflarından söz eden eserlere IX. yüzyılın başlarında rastlanmakta ise de daha sonra zaman zaman ve yer yer birçok fütüvvetnameler düzenlenmişken fütüvvetçiliğin, Anadolu Ahiliğine benzer ya da onu andırır bir biçimde kurumlaşmasına, şekli dahi olsa örgütlenmesine ta.. halife Nâsır zamanına dek rastlamıyoruz.

Abbâsî halifesi Nâsır Lidinillah (halifeliği: 1180-1225), 1182 ya da 1183 yılında, o sıralarda Bağdad çevresinde fütüvvetçiliğin piri ve şeyhi bulunan Abdülcebbar b. Salih adındaki bir kişiden fütüvvet şalvarı giymiş ve bu kurumu kendi başkanlığı altında toplayıp gençleri fındık atma talimleri ile örgütleyerek ona biraz da askerî mahiyet verip komşu hükümdarlara kendi elinden fütüvvet şalvarı giydirecek, onlarla kendi arasında manevî bağ kurmak istemiştir.

Bu sırada, kendisini böyle bir girişime zorlayan nedenler vardı. Bir yandan Salahaddin Eyyubî, Mısır Fatımileri Devleti'ne son verip 1187 yılına dek Şam'ı, Haleb'i, Musul ve Kudüs'ü ele geçirip Yemen'i, Mısır'ı ve Suriye'yi yönetimi altına alıp sınırlarını Fırat Nehri'nden Nil Nehri'ne, Akdeniz kıyılarına dayamış, öte yandan Anadolu Selçukluları Hükümdarı II. İzzeddin Kılıçarslan (saltanatı: 1155-1192) yönetiminde büyük bir gelişmeye ulaşmış, doğuda ise 1172 yılında kardeşi Sultanşah'ı indirerek Harezmşahlar tahtına oturmuş olan Alaeddin Tekeş, Kirman bölgesine yürüyerek Irak Selçukluları Hükümdarı II. Tuğrul'u (saltanatı: 1177-1194) astırıp ülkesini ele geçirmiş bulunuyordu. Öte yandan Bâtınîler, Taberisten, Mazenderan, Cürcan bölgelerine sıkıca yerleşmiş olup çevreye yolladıkları fedailer ve davetçileri aracılığıyla halkı kandırıp ayaklandırmaya çalışıyorlardı.

Nâsır Lidinillah, Abbâsîler tahtına geçtiğinde devletin egemenlik alanı hemen hemen Bağdad bölgesi ile Irak'ın küçük bir parçası halinde bulunuyordu. Ayrıca Abbâsîler devletinin ekonomik dengesi, iç ve dış güvenliği de bozduktu.

İşte halife Nâsır Lidinillah bu zorluklar ve koşullar altında ve durumu düzeltmede yardımcı olur düşüncesiyle fütüvvetçiliği kendi başkanlığı altında bir örgüt haline getirdi. O, her ne kadar komşu devletler hükümdarlarına, bu arada Anadolu Selçuklu hükümdarı I. İzzeddin Keykâvus'u (saltanatı: 1210-1219) 1214 yılında, I. Alaeddin Keykubad'ı (saltanatı: 1219-1236) 1219 ya da 1220 yılında, Suhraverdi aracılığı ile fütüvvet şalvarı giydirip bu örgüte sokmuş ise de bu, kuru bir tören fütüvvetçiliğinden öteye gidemedi.

Nâsır Lidinillah, Irak'ta kendisinden sonra bu görevi yerine getirmek üzere Muayye ailesini görevlendirmiştir. Bu görevin-Abbâsiler'in 1258 yılında Moğol saldırısı ile yıkılmasından epey sonra-1292 yılında Mısır Memlûk Sultanlarından Melik ül-Eşref Halil'e geçmiş olduğunu görüyoruz. Bunlar da çevrelerindeki Müslüman ülkeler beylerinden ve sultanlarından isteyenlere fütüvvet beratı gönderdiler. Örneğin emir Alaeddin Hakkârî, fütüvvet şalvarını kendi yönetimi altındaki ileri gelenlere ve aşiret beylerine, bütün dağlık bölgesi halkına giydirmek iznini aldirmek üzere, Şeyh Abdulhamid'i, Mısır Memlukleri Sultanı el-Eşref Halil b. Kalavun'a göndermiş, Melik bu izni ve fütüvvet giysilerini, gümüş kilitli bir sandık içinde yollamıştır. Sandık içindeki bu giysiler misk ve amberle kokulandırılıp, ipek bir iple bağlanmış bulunuyordu. Bu emire ayrıca bir kal'î kılıç, sancak ve mühür ve mendil gibi fütüvvet aygıtları da verilmiştir.

Nâsır Lidinillah böylece fütüvvetçilik ve findık atıcılık örgütü ve törenleri yoluyla içerdeki güvensizliği önleme çabasına girişmiş, komşu Müslüman hükümdarları da bu iki yolla ve halifelik yetkisi ile kendisine zararsız bir duruma getirmeye çalışmış, bunda da bir ölçüde başarı kazanmıştır.

Görüldüğü gibi IX.y.yıldan XIII.y.yıl başlarına dek büyük mutasavvıf, kelamcı ve bilginlerin fütüvvetten güzel insan huyları ve nitelikleri olarak söz etmelerine rağmen Anadolu Ahiliğine benzer hiçbir örgüt kurulamamıştır. Yani tezgâhta ve dükkânda çalışan esnaf ve sanatkârlar birliği bunların, yamak, çırak, kalfa ve ustadan oluşan meslek hiyerarşileri, Ahi babalar ve Ahileri haftanın belli günlerinde zaviyelerinde toplamaları, bu zaviyelerde ahlakî, dinî ve askerî bilgiler verilmesi gibi şeyler ne Nâsırdan önce, ne de Nâsır Lidinillah'ın kurduğu fütüvvetçiler arasında vardı. Bندوق atma ve kuş avlama gibi göstermelik törenler Ahilikle örneksenemez.

Bütün bunlar, Anadolu'da Türkler arasında ahlak, sanat ve konukseverliğin bir karışımı olarak kurulan, toplumun sosyo-ekonomik yapısında,

askeri alanda çok etkili ve yaygın bir rol oynamış bulunan Ahiliğin, tamamıyla Türk'e özgü bir kuruluş olduğunu açık seçik ve hiçbir kuşkuyla yer vermeyecek bir biçimde kanıtlar.

B) Ahiliğin İran kökenli olduğu iddiası:

İranlıların Anadolu Türklerine etkileri iddiası bazı tarihçilerin konuyu derinlemesine ele almadan, dış görünüşe bakarak verdikleri bir hükmün sonucudur.

İran, Arap istilasına uğradığı 635 yıllarından 1502 yılında Safeviler soyundan Şah İsmail'in, Akkoyunluların son hükümdarı Sultan Murad'ı yenerek kurduğu yönetime dek geçen 867 yıl, millî bir devletten yoksun olarak yaşamıştır. Şah İsmail'in anası Alime Begüm, Akkoyunlu hükümdarı Uzun Hasan'ın kızıdır. Ayrıca Şah İsmail, Hatayî takma adı ile Türkçe şiirler yazmıştır.

İran bölgesi uzun sürede sadece millî hükümetten yoksun olmakla kalmamış, onuncu yüzyılın ilk yarısındanberi yoğun bir Türkleşme sürecine maruz kalmıştır. Gerçekten, Karahanlılar (932-1212), Gazneliler (962-1187) ve Büyük Selçuklular (1040-1157) devirlerinde İran toprakları adamakıllı Türkleşmiştir.

Türkistan'dan İran'ın batısına büyük topluluklar halinde gelen Oğuz Türkleri daha, Büyük Selçuklular Devleti kurulmadan 1015 yılında Tuğrul Bey'in kardeşi Çağrı Bey komutasında Bizans'ın doğu sınırlarını güçlü akınlarla zorlamaya başlamışlardı. Onlar bu akınlarda üs olarak önce, İran Azerbaycanı'ndaki Hoy şehrini, daha sonra buranın 350 Km. kadar batısındaki Van Gölü'nün batı kuzey kıyısında bulunan Ahlat şehrini kullandılar.

Oğuzlarla Türkmenler 1015 yılında Bizans'ın doğu sınırlarına yaptıkları bu ilk akından sonra saldırılarına ara verdiler; çünkü Selçuklular Kara Hanlılara ve Gaznelilere karşı özgürlük savaşı veriyorlardı. Nitekim 1040 yılında yapılan Dandanakan Meydan Savaşı'ndan sonra büyük Selçuklu Devleti kuruldu. Bugün İran'ın başkenti Tahran'ın bir dış mahallesi olan Rey şehrini başkent yaptılar. Artık İran'da Türk çoğunluğu sağlanmıştı. Bizans'a saldırılar sıklaştı ve etkinleşti. 1048 yılında Tuğrul Bey, Musa Yabgu'nun oğlu Hasan'ı Bizans'a akına yolladı. Türk birlikleri bugünkü sınırlarımızın içine ilk kez Van bölgesinden girdiler. Bizans ve Türk orduları Büyük Zab Suyu kıyısında şiddetli bir savaşa tutuştular. Düşman yenilmiş görünerek çadırlarını ve eşyalarını bırakıp kaçtı. Türkler, Bizanslıların yenildiklerini sanarak yağmaya koyuldular. Bu sırada saldırıya geçen Bizanslılar, başta Prens Hasan olmak üzere birçok Türk'ü öldürdüler,

Türkler kaçtı. Tuğrul Bey bir yıl sonra 1049'da Bizans'a saldırıya, kardeşi İbrahim Yinal ile Arslan Bey'in oğlu Kutalmış'ı görevlendirdi. Türk ordusu Erzurum'un Pasinler (Hasankale) ilçesinde düşman ordusunu yakaladı. Bu savaş, Bizanslılarla Selçuklu Türkleri arasındaki ilk önemli savaştı. Bizanslılar ağır yenilgiye uğradı. Türkler yüzbin tutsak, onbeşbin araba dolusu ganimet aldılar. Tuğrul Bey yönetimindeki Türk ordusu, 1054 ve 1055 yıllarında olmak üzere iki kez, o zaman bir Ermeni şehri olan Malazgirt'i kuşattılsa da alamadılar. Ama yine Tuğrul Bey komutasındaki bir ordu bir koldan Bayburt'a öteki koldan Erzincan'a, bir başka koldan da Kars'a ulaştı. 1057 yılında emir Dinar komutasında yapılan bir akında Şebinkarahisar'a ve Malatya'ya varıldı. 1059'da Emir Samuk komutasındaki Selçuklu ordusu yine Anadolu'ya girerek Sivas'ı ele geçirdi, Urfa'yı kuşattı ama alamadı.

1064 yılında çok sağlam kaleler olan Ani ve Kars kaleleri ele geçirildi. Türk komutanı Afşin 1067'de Kayseri'yi aldı, kışı geçirmek üzere Halep'e indi ve yalnız bu şehirden yetmiş beş bin tutsak aldı.

1067'lerde Bizans tahtına çıkan Romen Diyojen, doğuya yönelip Türklerin aldığı yerleri geri almak istedi. Bu sırada Afşin Konya'yı ele geçirdi ve Çukurova yoluyla geri döndü.

1070 yılına doğru, Selçuk Bey'in oğlu Yunus'un oğlu Elbasan, hükümete karşı ayaklanıp Bizans'a girdi. Manuel Komnen, onun, ordusuyla Anadolu içlerine girmesine engel olunca, Elbasan ile Manuel Komnen arasında Sivas yörelerinde savaş başladı. Elbasan, Bizans ordusunu yenip Manuel'i tutsak etti. Fakat Elbasan, Manuel'in kendisini kayınbiraderi Alpaslan'a karşı koruyacağını vaad edince, Manuel'i ve bütün Bizans tutsaklarını bıraktı.

Alpaslan'ın Elbasan'ı yakalamak için yolladığı Afşin, Elbasan'ın Bizans İmparatoru Manuel ile birlikte İstanbul'a gittiğini öğrenince çok öfkelenmiş ve Anadolu'ya girip başta Denizli olmak üzere Marmara kıyılarına dek önüne gelen şehirleri yakıp yıktı ve bundan sonra 26 Ağustos 1071 günü yapılan meşhur Malazgirt Savaşı ve onun arkasından Anadolu'nun Selçuklular tarafından işgali gerçekleşti.

*

Bu kısa özetten anlaşılacağı üzere X. yüzyıl başlarındanberi doğudaki Türk illerinden batıya yapılan Türk göçleri ile ve 1040 yılında Büyük Selçuklu İmparatorluğu, İran'da kurularak Rey (Tahran) şehrinin başkent yapılması sonunda İran bölgesi âdeti bir Türk yurdu haline geldi.

1071'deki Malazgirt savaşından sonra Anadolu'nun büyük bir parçasının ele geçirilmesi hele, XIII. yüzyıl başlarında İran'ın doğusunda Türk illerine yapılan Moğol saldırıları ile hızlanan Türk göçleri İran'ı 2. bir Türkistan haline getirmişti. Tarihi kaynaklar bize o zaman yalnız Merv şehrinde yetmiş bin Türk ailesinin batıya, İran bölgesine göç ettiğini bildiriyor.

Türkistan'dan başlayıp İran'a ve Anadolu'ya uzanan bu göçlerle, İran'daki Türklerle Anadolu'ya yerleşen Türkler, iki bölge arasında iki komşu gibi gidip geliyorlardı. İran'dan Anadolu'ya gelenler, orada oturdukları şehirlerin adıyla Tebrîzî, Hoyî, Râzî (Rey'li), Kumî (Kum'lu), Urmevî (Urmîye yani şimdiki Rızaiyeli), İsfahânî, Zencânî gibi tanımlamalarla anıldıklarından bu kişiler hep İranlı soydan sayılmışlardır. Bu yanlış değerlendirme, aynı şekilde İran'dan zaman zaman Osmanlı şehirlerine gelen Türk ustalara da uygulanmıştır. Örneğin 1514'te Yavuz Sultan Selim, Tebriz şehrinde bir defada 1000 Türk asıllı usta getirmiştir. XI-XVI. yüzyıllar arasında İran'da ve Anadolu'da oturan Türkler, iki bölge arasında ortak bir sanat ve ticaret faaliyeti sürdürüyorlardı. XIII. yüzyılda Konyalı meşhur bir ipek tüccarı Ahi Ahmet Şah'ın, hem Konya'da hem Tebriz'de dükkânları vardı.

Bundan sonra ele alacağımız üçüncü bölümde ayrıntılarını bildireceğimiz gibi Anadolu'da Ahi örgütünü kuran ünlü Türk bilgini, ekonomisti ve sanatkârı Ahi Evren de Hoy şehrinde yerleşmiş, oradan Anadolu'ya gelmiş bir Türktür.

III

ANADOLU'DA AHİLİĞİ KURAN AHI EVREN'İN YAŞAMI VE KİŞİLİĞİ

Ahi Evren Şeyh Nasirüddin Ebu'l-Hakayık Mahmud b. Ahmed el-Hoyî (1172-1262), Hoy, Van'ın Özalp ilçesine 70-80 km. uzaklıkta bir İran şehridir.

Ahi Evren bu şehirde doğmuş, sonra Harezmsaşahlar yönetimindeki Herat'ta ders vermekte olan Fahrüddin Râzî'nin (Ebu Abdullah Muhammed Râzî: 1149-1209) derslerine devam etmiş ve onun hizmetinde bulunmuştur. O, ilk tasavvuf terbiyesini, Horasan ve Maverâünnehr'de iken Ahmet Yesevî'nin (ölümü: 1068) öğrencilerinden almıştır. Daha sonra hac için Mekkeye gittiğinde Evhadüddin Kirmanî (Evhadüddin Ebu Hamid Ebi'l-Fahr el-Kirmanî: 1168-1248) ile tanışmış ve ona intisab etmiştir.

Bu Evhadüddin, Menakıbnamesine göre Kirman Selçukluları sultanı Turanşah'ın oğludur. 1206 yılında, Sadreddin Konevî'nin (öl.: 1274)

babası Meccüddin İshak'ın delaletiyle Evhadüddin ve Muhyiddin İbn el-Arabî (Ebu Abdullah Muhammed: 1162-1240) lerle birlikte Anadolu'ya gelen Ahi Evren 1207 yılında Kayseri şehrine yerleşmiş ve burada bir deri işleme atölyesi kurarak debbağlık yapmıştır. Bu nedenle de sanatkârlar arasında debbağların piri olarak tanınmıştır.

Ahi Evren, kendisi gibi Türk olan Evhadüddin Kirmanî'nin kızı Fatma bacı (1207-1270) ile evlenmiştir. Bu Fatma bacı, Kadıncık Ana diye bilinen ve Anadolu'da "bâciyan-ı Rum" örgütünü kuran kadındır.

Ahi Evren, hocası Evhadüddin Kirmanî ile Anadolu'da şehir şehir, kasaba kasaba gezerek Ahi örgütünü kurmuştur.

Selçuklu Sultanı II. Alaeddin Keykubad zamanında (saltanatı: 1219-1236) Konya'ya gelen Ahi Evren "Mürşid el-Kifaye" ve "Yezdan şinaht" adlı eserlerini bu hükümdara sunmuş ve onun emriyle İbn-i Sina'nın "Risale fi'n Nefs en-Nâtika"sını Farsçaya çevirmiştir.

Muhaddis lakabıyla da anılan Ahi Evren'in yirmi kadar eseri bulunduğu Dr. Mikâil Bayram tarafından saptanmıştır. Onun bu eserlerinden bazıları şunlardır: "Metali'el-iman", "Tabsirat ül-Mübtedi ve Tezkiret ül-Müntahi", "Menahic-i Seyfi (bu bir şafii ilmihalidir). Yazar bu eseri, Emir Seyfeddin Tuğrul'a sunmuştur. Emir Seyfeddin, I. Alaeddin Keykubad'ın güvendiği kişilerden olup Harput'un (Elazığ) alınması sırasında Sultanın emri ile sancağı kale burçlarına dikmiştir. İbn-i Bibi bunu, (Emir Tuğrul) diye zikretmiştir.

Ahi Evren yukarıdaki eserlerinden başka "Medh-i fakr ve zemmi dünya", "Risale-i arş", "Mükâtebat (Sadreddin Konevî'ye Kırşehir'den yazdığı mektuplardır)", "Cihadname", "Ağaz-ı encam". Bu sonuncu eserinden, Selçuklu Sultanı III. Gıyaseddin Keyhusrev tarafından mallarının musadere edildiğini anlıyoruz. "medh-i fakr ve Zemi Dünya" adlı eserinden de yine aynı sultan tarafından beş yıl süre ile haspedildiği anlaşılıyor.

Ahi Evren aynı zamanda Baba İshak çevresinde toplanan ve "Babâiler" denen Türkmen ayaklanmaları ile de ilgili idi.

Ahilerle Mevleviler arasındaki sürtüşmenin kökenleri ta... Türkistan'a Harezmsâhlar bölgesine dek gider. Bu, Ahi Evren'in Herat şehrinde hocalığını yapmış olan Fahreddin-i Râzî ile Mevlânâ'nın babası Bahaeddin Veled'in bu şehirde aralarında başgösteren anlaşmazlığın Anadolu'ya gelmiş bir uzantısıdır.

Öte yandan Ahi Evren'in şeyhi ve kayınpederi Evhadüddin Kirmanî ile Mevlânâ'nın şeyhi Şems-i Tebrizî arasındaki anlaşmazlık da işe karışınca Anadolu'ya gelen Evhadüddin ve Ahi Evren ikilisi ile Mevlânâ ve

yandaşları arasındaki görüş ve düşünce ayrılığı derinleşti. Gerçekten Şems-i Tebrîzî, Anadolu'ya gelmeden gittiği Bağdat'ta Evhadüddin'in derslerine devam etmiş ancak onun tasavvuf anlayışının şeriat çerçevesinde kaldığını, gerçekleri o açıdan gördüğünü kabul ederek yanından ayrılmıştı.

Anadolu'da Ahi örgütü altında birleşen ve ekonomiye, ticarete çeki düzen veren Türkmenler, Baba İshak'ın dinî ve politik görüşlerini benimsemişlerdi. Bunlar, babasını zehirletip öldürerek Selçuklu tahtına çıkan büyük şehzade II. Gıyaseddin Keyhusrev'i beceriksizliğinden dolayı beğenmiyorlardı. Bu hükümdar içki, eğlence ve kadın düşkünü idi; geri zekâlı idi; acaip tutkuları da vardı. Örneğin vahşi hayvanlar yetiştirmek, onlarla oynamak, hatta onları insanlar üzerine saldırtarak eziyet etmekten zevk duyardı.

Böyle bir hükümdarın yönetimin başına geçmesi, içte ve dışta birçok felâketlere neden oldu. O, veziri Saadettin Köpek'in etkisi altında idi. Bu vezirin etkisi ile Harezm emirlerinden Kayır Han'ı hapsedti ve Kayır Han hapiste öldü. Saadettin Köpek, hükümdarın beceriksizliğinden yararlanarak, kendisinin, birinci Gıyaseddin Keyhusrev'in gayr-i meşru oğlu olduğunu ileri sürerek Selçuk tahtını ele geçirmeye çalıştı; ama planı anlaşılıp öldürüldü.

Harezmîler ve Türkmenler tarafından sevilmediğini bilen II. Gıyaseddin Keyhusrev, kendini tahttan indirmek işinde Saadettin Köpek ile işbirliği yaptılar diye onlara kızıyor ve zulmediyordu. Bu arada 12000 kadar Ahiyi Konya'da hapse attırdı ki bunlar arasında Ahi Evren de vardı. O, dört beş yıl hapiste kaldı.

Baba İshak, halkı tanrının ve dört halifenin yolundan ayrılan sultanın aleyhine ayaklanmaya çağırdı. Türkmenler ona, bir velî değil peygamber gözüyle baktılar. Baba İshak, halifelerini Sümeysat, Adıyaman, Kâhta ve Maraş bölgelerine gönderdi. Üzerlerine varan Selçuklu ordusundan askerlerin bir kısmı, Baba İshak'a katıldı. Hükümdar, Franklardan yardım alarak 1242'de Baba İshak taraftarlarını yenip, Baba İshak'ı Amasya'da tutsak etti ve öldürttü.

1243 yılında Anadolu'ya Moğol saldırısı yapıldı. Yüzbin kişilik Selçuklu ordusu, hükümdarın beceriksizliği ve korkaklığı yüzünden kırkbin kişilik Moğol ordusuna, Sivas'ın seksen km. doğusundaki Köseadağ'da savaşı kaybetti. Çünkü II. Gıyaseddin Keyhusrev savaşmadan kaçmıştı. Moğollar buradan Sivas'a gidip şehre girerek onu üç gün yağmaladılar. Buradan Kayseri'ye geldiler. Kayseri'deki Ahiler, İbn-i Bibî'nin anlattığına göre şehri savunmaya karar verdiler. Bu hususta şehirdeki kale muhafızları ile

işbirliği yaptılar. Sur içinde bulunan Debbâğlar Çarşısı esnafı Moğollara şiddetle karşı koydular. Bir kısım Ahiler de Erciyes Dağı eteğindeki Battal Mescidi çevresinde pusu kurarak kale surunun önemli yerlerine yerleştirdikleri mancınıklarla, kale duvarlarında gedikler açmaya çalışan Moğollara baskın yapıyorlardı. Böylece şehri kahramanca korudular. Moğolların umudu kırılıp kuşatmayı kaldıracakları sırada, Kayseri muhafızı (İğdişbaşısı) Ermeni asıllı dönmenin, Moğol ordusu komutanı Baycu Noyan ile gizlice anlaşması üzerine Moğollar şehre girip Ahileri ve halkı kılınçtan geçirdiler, şehri yakıp yıkıp talan ettiler ve kadın kız dahil pek çok kişiyi tutsak edip götürdüler.

Bu olay Anadolu Ahiliği için bir felâket olmuştur. Ahi Evren bu sırada Konya'da hapiste olduğundan, bu insan kırımından kurtulmuş oldu.

Ahi Evren tarafından toplanmış olan Evhadüddin Kirmânî'nin menakıpnamesine göre, Ahi Evren'in karısı Fatma Bacı (Kadincık Ana) bu savaştan sonra Moğollar tarafından tutsak edilip İran'a götürüldü. Öte yandan II. Gıyaseddin Keyhusrev'in 1246 yılında ölümünden sonra yerine, büyük oğlu II. İzzeddin Keykâvus geçti (1238-1278) ve hemen, babası zamanında tutuklanmış bulunan Ahileri ve Babâileri serbest bıraktı. Bu hükümdarın annesi Türkmen olduğundan Türkmenlere karşı özel bir sempatisi vardı.

Ebu'l-Ferec tarihinde (Türkçe çeviri, II, 537) bu salıverilenlerin oniki bin kişi olduğu bildirilir. Yalnız, Ebu'l-Ferec'in bunların, Gıyaseddin'in ölümünden sonra değil de, tahta geçince serbest bırakıldıklarını yazması yanlıştır. Çünkü Gıyaseddin'in saltanatı zamanında Babâî İsyancıları ve Saadetin Köpek olayları yüzünden birçok Babâiler ve onların işbirlikçileri olan Ahiler tutuklanmışlardı. II. İzzeddin Keykâvus tahta geçince bunları serbest bıraktı.

Saltanat naibi olan değerli devlet adamı Celaleddin Karatay, II. Gıyaseddin Keyhusrev'in ölümünden sonra kardeşlerin taht kavgasını, üçlü saltanat formülü ile giderdi. Ancak Karatay'ın 1254 yılında ölümü üzerine IV. Rükneddin Kılıçarslan, Kayseri'ye çekildi ve kardeşi II. İzzeddin Keykâvus ile taht mücadelesine başladı. Türkmenler ve Ahiler, o zaman sekiz yaşında bulunan büyük oğul II. İzzeddin Keykâvus'u, Mevlânâ ve çevresi ise beş altı yaşındaki IV. Rükneddin Kılıçarslan'ı (öl:1266) destekledi. Gürcü bir prensesten doğma üçüncü kardeş II. Alaeddin Keykubad ise henüz üç beş yaşlarında idi. O sırada Moğol Han'ı Güyük Han'ı tahta çıkarma törenlerinde bulunmak üzere başkent Karakurum'a çağırılan, kardeşlerin en büyüğü İzzeddin Keykâvus gitmedi; kendi yerine

ortanca kardeş IV. Rükneddin Kılıçarslan'ı gönderdi; o da törenden dönüşünde Moğollardan, ağabeyinin azline dair bir ferman getirdi ve 1260 yılında tekbaşına Konya'da Selçuklu tahtına oturdu.

Bu Rükneddin, saltanatı sırasında vezir Muinüddin Pervane, Beylerbeyi Hatroğlu Şerafettin ve Sahip Fahreddin Ali 1260 da Rükneddin'in tahta çıkışında, teşekkür için İran'a Hülâgu Han'a (1217-1265) gittiler. Orada, 1243'ten bu zamana dek Moğollar elinde tutsak bulunan Türkleri ve bu arada Ahi Evren'in karısı Fatma Bacı'yı kurtarıp Anadolu'ya getirdiler.

Fatma Bacı, Kayseri'de oturmak istediğinden oraya yollandı. Beceriksiz hükümdarın tahta çıkarılması ve bunların densizlikleri, Harezmşahlı komutanlara haksız yere kötü davranması ve memleket zararına daha birçok davranışlar nedeniyle çıkan Babâi Ayaklanmaları ve bunun hemen ardından gelen Moğol saldırısına karşı yurdu savunmak için Ahilerle Türkmenlerin elbirliği, Ahi Evren'in karısı Fatma Bacının Moğollara tutsak olması, Ahi Evren'in hapsedilmesi gibi olaylar, Ahilerle Mevlevilerin arasını iyice açtı.

Öte yandan Eflakî'nin "Menakıb el-Ârifin"de yazdığı üzere Mevlânâ, çevresindekilere Moğol komutanı Baycu'nun veli olduğunu telkine çalışması, "Fih-i Mafih"deki kayıtlara göre Cengiz Han'ın bir veli şeklinde hikâye edilmesi Ahileri çok üzüyor ve kızdırıyordu. Mevlevilerin Türkmenlere karşı olduklarını ilk kez Fuad Köprülü "Anadolu'da İslamiyet" adlı makalesinde ve "Osmanlı devletinin kuruluşu" adlı kitabında tespit etmiştir. Aşağıdaki nota bakınız.

Mevlânâ'nın ve Mevlevilerin, Ahi örgütüne karşı olduklarını da Franz Taeschner "Türk Ahiliği ve Mevlana ile münasebetleri" başlıklı makalesinde (Çağrı dergisi, Konya, 1967, sayı: 113, ss. 2-5), (Mikâil Bayram, Diyanet Dergisi, cilt: VIII, sayı: 2, ss. 71, not 7) yazmıştır.

Mevlânâ'yı Türkmenler ve Ahiler aleyhine Şems-i Tebrizî'nin de kıştırttığı yayılıyordu. Ayrıca Mevlânâ Celaleddin Rumî, Şems ile ilişkisini öyle sıklaştırdı ki bu yüzden yakınlarını ve dostlarını da ihmal eder oldu. Bu nedenle, Mevlânâ'nın en yakınları bile Şems'e düşman oldular. Bu düşmanlık, Şems-i Tebrizî'nin 1247 yılında, Mevlânâ'nın ortanca oğlu Alaeddin Çelebi'nin de içlerine katıldığı yedi kişilik bir topluluk tarafından

Not: Fuad Köprülü, (Osmanlı Devletinin Kuruluşu) Ankara, 1959, sayfa 92 vd. Ömer Lütfi Barkan (Osmanlı İmparatorluğunda bir iskân ve kolonizasyon metodu olarak sürgünler), İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası, XI. cilt: sayı: 1-4, İstanbul, ss. 536 vd.

öldürülerek bir kuyuya atılmasına neden oldu. Bu öldürme işinde o sırada hapisten yeni çıkmış bulunan Ahi Evren'in de parmağı bulunduğu söylenir. Bu olaydan hemen sonra Mevlânâ'nın oğlu Alaeddin Çelebi de Ahi Evren'le birlikte Kırşehir'e gitti. Ahi Evren Şeyh Nasıreddin Ebu'l Hakayık Mahmut b. Ahmet el-Hoyî, ömrünün bundan sonraki onbeş yılını, Ahilerin ve Türkmenlerin yoğun olduğu Kırşehir'de geçirmiştir. O, bu sürede karamsar, insanlara küskün bir durumda olup devlet adamlarının zulmünden, İslamın ruhunun değil şeklinin kaldığından üzgün bir durumdadır ki Sadreddin Konevî (1208-1275), 1255 yılında Kırşehir'e gidip kendisini ziyaret etmiştir. "Ağaz-ı Encam" adlı eserinden, onun mallarının da müsadere edildiği anlaşılmaktadır. Yine bu eserinde O, "şariat hükümleri büyük ölçüde kalktı ve İslamın sadece adı kaldı" demektedir. Ahi-Türkmen işbirliğinde Baba İshak'ın halifesi Hacı Bektaş'ın (1210-1271) da bulunduğunu görüyoruz. Hacı Bektaş'ın Ahi Evren'le, onun ölümünden sonra karısı Fatma Bacı ile yakın dostluğu vardı. Hacı Bektaş'ın Mevlânâ'ya bir mektup yazdığını, Menakıb el-Ârifin adlı eserden anlıyoruz.

Buraya dek yaptığımız açıklamalarla, yerli Türk halkı ile İran'dan gelen Türkmenlerin kurdukları Ahi örgütünün bölgede oynadığı sosyo-ekonomik rolü bu örgütü kuranların kişiliklerini ve yaptıklarını, bu konulardaki yeni bilgileri ve bulguları ortaya koymaya çalıştık; böylece Ahi Evren'in kişiliği, gerçek yaşamı, bilimsel ve politik yönü, Mevlevî-Ahi sürtüşmeleri, Baba İshak, Ahi Evren ve Hacı Bektaş gibi büyük Türk aydın ve bilginlerinin Selçuklu sultanlarının ve yönetimlerinin politik tutum ve davranışlarına karşı tepkileri üzerinde yeni görüşler getirdiğimizi bunların, ileride bu alanda çalışacaklara ışık tutacağını sanıyoruz.